

UDK 323.2:327.82 (497.6) "18"
Izvorni naučni rad

STEREOTIPI O MRŽNJI MEĐU NARODIMA – britanski konzuli o ruskoj i austrijskoj politici u Bosni i Hercegovini u drugoj polovini XIX stoljeća

Edin Radušić

Odsjek za historiju, Filozofski fakultet, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Autor se bavi stereotipom *da se narodi u Bosni i Hercegovini mrze stoljećima* i ulogom Rusije i Austrije/Austro-Ugarske u podjelama bosanskohercegovačkog stanovništva i širenju mržnje među njim. On na odabranim primjerima pokazuje kako se sredinom XIX stoljeća, kada su se počeli graditi nacionalni identiteti u Bosni i Hercegovini, počinjao stvarati stereotip o međusobnoj mržnji. Tome su značajno doprinosile javne aktivnosti i tajne akcije Rusije i Austrije/Austro-Ugarske, koje su koristile bosanskohercegovačke katolike i pravoslavce za svoje ciljeve. Autor je prezentirao njihove aktivnosti u tom pravcu na osnovu britanske konzularne i diplomatske građe, koja je i pored nezaobilazne subjektivnosti i nedostataka iskoristiva za ovako postavljenu temu.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Austrija, Rusija, pravoslavni, katolici, muslimani, stereotip, propaganda.

Počeci "bosanskohercegovačke mržnje" najčešće se vežu za rezultate Osmanskih osvajanja na tom dijelu Balkana i za formiranje nove vjerske slike Bosne i Hercegovine u kojoj je dominantan trougao muslimani, pravoslavci, katolici. Navodna višestoljetna mržnja bosanskohercegovačkih etnokonfesionalnih zajednica, posebno između muslimana/Bošnjaka i pravoslavaca/Srba, indirektno se podastire kao argument da su unutrašnji problemi

u Bosni i Hercegovini najviše rezultat te mržnje, što bi trebalo voditi zaključku kako je suživot u sadašnjoj Bosni i Hercegovini nemoguć. Ovaj stereotip je u najvećoj mjeri proizvod iz sfere politike, ali je neosporna činjenica da su i neki historičari indirektno otvorili prostor za njegovo stvaranje.

Ukoliko se ova teorija o višestoljetnoj mržnji izvuče iz konteksta, ona može izgledati i dosta uvjerljivo, jer su se članovi bosanskohercegovačkih vjersko-etničkih grupa povremeno nalazili na suprotnim stranama i aktivno učestvovali u međusobnim ubijanjima, a za ovu teoriju i stereotip o višestoljetnoj mržnji su periodi mira, suživota, malih i velikih prijateljstava, međusobnih brakova i sličnih pojava nevažni. Ovdje nemamo pretenziju da u potpunosti razriješimo ovaj kompleksan problem koji i nema jasno definirane oblike, već samo da na odabranim primjerima pokažemo kako se sredinom XIX stoljeća počinjao graditi stereotip o međusobnoj mržnji, te kakva je bila tadašnja uloga Rusije i Austrije/Austro-Ugarske u podjelama bosanskohercegovačkog stanovništva i širenju mržnje među njim.

Izgradnja nacionalnog identiteta nosila je sa sobom nužnost identificiranja sa grupom kojoj se težilo pripadati ističući sve ono što ih s njom povezuje, a istovremeno oštro naglašavajući razlike u odnosu na druge grupe. Što su te druge grupe suštinski bile srodnije njegovoj, slučaj pripadnika bosanskohercegovačkih vjerskih grupa, to se nacionalno osvještavani pojedinac nastojao snažnije distancirati od svih nepripadnika svoje grupe. U tom procesu odlučujuća postaje razlika a ne sličnost. Najoštrija razlika je pronađena u vjeri, a kada se tome pridoda činjenica da je osmanski sistem u Bosni i Hercegovini vremenom doveo do stanja da vjerske razlike dobrim dijelom postaju i socijalne i da instaliranjem odžakluk-sistema domaći bosanskohercegovački muslimani Slaveni ulaze u sistem vlasti u Bosanskom ejaletu/vilajetu i u njemu zauzimaju važne pozicije, razlika i suprotnost su mogli biti dovedeni do vrhunca – na jednoj strani su se nalazili ugnjetavani hrišćani, koji su predstavljali donje slojeve stanovništva kojima se vlada, a na drugoj bogati muslimani koji imaju političku i ekonomsku moć. To što je bilo bogatih hrišćana bliskih osmanskim vlastima i što je većina muslimana živjela teškim životom nije bilo bitno za ovakav model stvaranja nacija. Posebno što je proces afirmacije nacije nužno vodio borbi protiv strane vlasti, a domaći muslimani su bili njen dio.

Sve je bilo olakšano činjenicom da su pravoslavci i katolici imali svoje istovjernike preko bosanskohercegovačke istočne, odnosno zapadne granice, čiji su nacionalni pokreti, afirmirani ranije nego bosanskohercegovački, vršili jak utjecaj na konstituiranje nacije oko vjerske istovjetnosti. Uz to je druga polovina XIX stoljeća u Bosni i Hercegovini obilježena ustancima hrišćanskog, uglavnom pravoslavnog stanovništva (u poticanju ustanaka značajnu su ulogu imale susjedne kneževine Crna Gora i Srbija, kao i Rusija), u čijem su gušenju učestvovali i bosanskohercegovački muslimani. Ustanci su rezultirali velikim brojem mrtvih i raseljenih domaćih ljudi, uništenim domovima i privrednom osnovom, doprinoseći jačanju nepovjerenja i nastajanju jaza između muslimana i pravoslavnih u Bosni i Hercegovini i stvaranju realne osnove za mit o mržnji.

Interesi velikih sila, čija se pažnja prema Bosni i Hercegovini pojačava od sredine XIX stoljeća i rezultira otvaranjem konzulata svih velikih sila i onih koje su imale pretenzije da to postanu, Austrije (1850), Francuske (1852), Velike Britanije i Rusije (1857), Italije (1863) i Pruske (1864), koje su u cilju zadobijanja prednosti u Istočnom pitanju koristile postojanje hrišćana i u Bosni i Hercegovini, značajno su doprinijeli svrstavanju dijelova bosanskohercegovačkog stanovništva na suprotne strane. To se posebno odnosi na Rusiju i Austriju/Austro-Ugarsku, koje su nastojale iskoristiti domaće pravoslavce i katolike protiv Osmanskog carstva.

Praktična aktivnost ruskih i austrijskih predstavnika na terenu imala je za rezultat, u kontekstu gore naznačene teme, direktno i indirektno poticanje suprotnosti i u širem smislu mržnje. Direktno, kada su širili informacije, često neistinite, o netrpeljivosti i mržnji među pripadnicima različitih vjerskih grupa, i indirektno, što je, dugoročno gledano, još od većeg značaja, kada su aktivnostima u cilju da za sebe vežu bosanskohercegovačke hrišćane, Rusija pravoslavce a Austrija katolike, i da ih učine spremnim da uzmu oružje protiv osmanske vlasti, a kao što je već rečeno i dobro poznato, bosanskohercegovački muslimani su bili dio te vlasti, insistirali su na različitostima i poticali mržnje prema domaćim muslimanima. To je sigurno vodilo negativnoj povratnoj reakciji muslimana prema hrišćanima, koji su se još uz to veoma teško navikavali i nenaklono gledali na potpuno izjednačavanje prava hrišćana sa

njihovim, što je bio nezaobilazni dio provođenja reformi u Osmanskoj državi po evropskom uzoru. Ali, taj dio priče ovdje nije u fokusu, već je to uloga ruskih i austrijskih konzularnih predstavnika i njihovih vlada u poticanju mržnje među bosanskohercegovačkim stanovništvom – pri čemu su pravoslavni i katolici na jednoj, a muslimani na drugoj strani.

Glavni politički kurs Velike Britanije u Bosni i Hercegovini od osnivanja konzulata 1857. do Sanstefanskog preliminarnog mirovnog ugovora iz marta 1878. bio je zadržavanje ove osmanske provincije u sastavu Osmanskog carstva i jačanje osmanske pozicije provođenjem reformi, smatrajući da je najbolje sredstvo za postizanje tog cilja bilo održavanje mira kao preventive direktnom miješanju drugih sila u unutrašnje stvari Carstva, posebno Rusije i Austrije. Britanski konzulat u Bosni trebao je pomoći zadržavanju nezavisnosti i integriteta Osmanskog carstva. Jedan od tri važna konkretna zadatka bio mu je praćenje rada drugih konzulata u Bosni i amortizacija negativnog djelovanja konzulata onih velikih sila koje su neprijateljski bile raspoložene prema osmanskoj državi. To se, prije svega, odnosilo na ruski i austrijski konzulat, pa su britanski konzularni predstavnici veliku pažnju poklanjali djelatosti konzula i agenata ovih sila.

I pored nedostataka u izvještajima Britanskog konzulata u Bosni i Ambasade u Carigradu, smatramo da su oni veoma korisni za tumačenje ovako postavljene teme. U trouglu vlast – domaći hrišćani – domaći muslimani Britanci se predstavljaju kao pravedne sudije koje nikome ne drže stranu. Na zaključak da konzuli namjerno nisu slali krive izvještaje upućuje nas činjenica da oni nisu stizali do drugih subjekata izuzevši njihove pretpostavljene, a britanska politika tog vremena zalagala se za očuvanje osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini i drugim pokrajinama putem provođenja reformi, izjednačavanjem položaja svih sultanovih podanika i u popravljanju blagostanja naroda, pa samim tim nije bilo potrebno ružičasto predstavljati stvari već ukazivati na propuste.

Opservacija britanskog izaslanika Mr. Sarella, koja je nastala kao rezultat neke vrste pripremne misije za otvaranje britanskog konzulata u Bosni,¹ pokazala je koliko je bila snažna pozicija Austrije i austrijskog konzulata u

¹ FO 195/553, Colguhoun -Stratfordu de Redcliffeu, 20. juni 1854.

Sarajevu,² a analize u izvještajima britanskih konzula pravljene nakon osnivanja ruskog konzulata potcrtavaju veoma živu aktivnost ruskog konzulata i autoritet ruskog cara među domaćim hrišćanima.³ Kako bi se proširio ruski utjecaj na Balkanu, posebno su se u ruskim konzulatima evropskog dijela Osmanskog carstva pravile velike ceremonije proslave rođendana ruskog cara. Jedna takva proslava napravljena je u Sarajevu 1859. godine. Njen cilj bio je da se pokažu velike simpatije pravoslavaca u Bosni prema ruskom caru. Djeca iz pravoslavne ženske škole prošla su pod nadzorom ruskog konzula u procesiji ka konzulatu. Svako dijete je dobilo poklon od konzula, pilo se, jelo. Glavni sarajevski pravoslavni trgovac popio je čašu za zdravlje ruskog cara uz veliki aplauz prisutnih. Glavni događaj večeri bila je vjerska ceremonija u pravoslavnoj crkvi, na koju su pozvani i predstavnici vlasti i konzuli. Britanski i francuski konzul odbili su da prisustvuju ceremoniji u crkvi, ali je austrijski konzul prihvatio i ispričao britanskom da su prisutni za ruskog cara koristili termin “naš car” („*Our Emperor*“). Britanski konzul Edward St. John Neale prepoznao je motiv prisustvovanja austrijskog konzula ceremoniji u crkvi u činjenici da je Austrija bila rival Rusiji u uspostavljanju utjecaja u ovoj provinciji, pa je bio nužan njegov dolazak radi zadržavanja njegovog ugleda i ugleda njegove države.⁴

Sarell je u već spomenutom izvještaju ukazao na opasno ponašanje Austrije i njeno nastojanje da privuče domaće hrišćane na svoju stranu⁵ i preporučio da pravac djelovanja budućeg britanskog konzula treba biti sprečavanje nepoželjnog utjecaja drugih velikih sila na dešavanja u ovoj osmanskoj provinciji.⁶ On piše: “*Austrija i njeni agenti skoro da polažu pravo na Bosnu i uvijek cjepidlače i miješaju se gdje god mogu, pokušavajući da budu povrijeđeni kako bi igrali svoju igru i dobili zadovoljenje – ili pokazujući nepoštovanje prema turskim vlastima ili [...] pišući članke pune neistinitih izjava u zagrebačkim novinama, angažujući podstrekače među sveštenicima, poput Jukića, da vodi*

² Kako u to vrijeme nije bio otvoren ruski konzulat u Bosni izostalo je njegovo mišljenje o pravicima ruske politike u ovoj osmanskoj provinciji.

³ FO 195/553, Churchill-Alisonu, Sarajevo, 10. januar 1858, no. 4.

⁴ FO 195/625, Neale-Bulweru, Sarajevo, 18. Septembar 1859, no. 29.

⁵ FO 195/553, Memorandum on Bosnia and Herzegovina by Mr. Sarell, 5. februar 1857.

⁶ Isto.

propagandu među njegovom pastvom".⁷ U skladu sa Sarellovom preporukom i općom britanskom politikom na Levantu, prvi britanski konzul u Bosni Henry Churchill dobio je zadatak praćenja djelatnosti drugih konzula, a i njegovi nasljednici kao i drugi britanski konzularni predstavnici motrili su na aktivnost drugih konzulata i njihovih agenata, razotkrivali motive takvog djelovanja, ispravljali eventualno netačne navode u njihovim izvještajima i o svemu tome obavještavali nadležnu ambasadu u Carigradu kako bi se smanjila šteta po osmansku vlast i britanske interese.

Austrija, a posebno Rusija, nastojale su uočiti i drugim evropskim silama prezentirati nedostatke i neefikasnost u provođenju reformi kako bi se otvorio prostor za miješanje u unutrašnje stvari Carstva⁸ i, s druge strane, potkopavati autoritet Porte i privlačiti domaće hrišćansko stanovništvo na svoju stranu i jačati svoju poziciju u Bosni i Hercegovini. Općenito se može reći da se djelatnost ruskog konzulata nije nimalo razlikovala od općeg kursa ruske politike u Osmanskom carstvu, čiji je cilj u vremenu poslije poraza u Krimskom ratu i gubitka prestiža na Pariskoj konferenciji bio vraćanje ugleda ruskog cara i njegove države među balkanskim hrišćanima, kao i destabilizacija Osmanske države. Na drugoj strani, Austrija je, iako njen globalni interes nije bio rušenje Carstva, svim sredstvima nastojala ojačati svoju poziciju u Bosni i Hercegovini i u krajnjoj liniji je otrgnuti od Osmanlija.⁹ Do sredine XIX stoljeća Austrija

⁷ Isto.

⁸ Ponovo upućujemo na primjer ruske akcije iz 1860. godine. FO 881/2987, Ekstracts of Despatches relating to Administrative Reforms in Bosnia, printed for the use of the Foreign Office, Novembar 30, 1876, povjerljivo; Početkom 1873. Holmes je istakao da nema sumnje da će strani agenti iskoristiti svaku priliku da informiraju svoje vlade o svemu što bi im izgledalo da je važno. Sigurno da im je prioritet bio u izvještavanju o negativnim pojavama. FO 195/1031, Holmes-Elliottu, Sarajevo, 12. januar 1873, no. 3.

⁹ Povjerljiva depeši sekretara za vanjske poslove Russella ambasadoru Bulweru od 2. februara 1863. je pokazala da su u Foreign Officeu bili svjesni opasnosti koja se nadvija nad Osmanskim carstvom. Russel je istakao da Rusija, iako ne ponavlja akte nasilja kao u vrijeme Krimskog rata, nastavlja svoj plan dezorganizacije Carstva pod prijateljskim plaštom, ohrabruje sve ustaničke vazale i štiti svakog nelojalnog podanika Porte. Istakao je da postoje dvije stranke u Rusiji, jednako neprijateljski raspoložene prema Porti, ali nejednako sklone da proizvedu opću katastrofu. Jedna partija, kao što je bio car Nikola, željela je što prije uništiti Osmansko carstvo, a druga, pažljivija, tražila je sve načine da Carstvo bude u vječnim teškoćama, podižući unutrašnje zavjere, uzrokujući velike troškove, podstičući stalne intrige, držeći ga u stanju slabosti. Podvukao je da obje politike teže istom cilju, uništenju Osmanskog carstva.

je obezbijedila i čvrsto držala monopol nad bosanskohercegovačkom vanjskom trgovinom, a radila je i na jačanju svoje političke pozicije.

Britanci su u aktivnostima ruskih i austrijskih agenata i općenito u politici koju su vodile ove dvije zemlje vidjeli značajne, ako ne i presudne, uzroke nemira u Hercegovini i općenito u ejaletu Bosna. Zato su britanski konzularni predstavnici posebno budno pratili aktivnosti konzula Rusije i Austrije u vrijeme nemira i ustanaka. Churchill je kao podstrekač nemira u Posavini 1857. i 1858. godine i iseljavanja izvjesnog broja porodica iz tog dijela Bosne okrivljivao Rusiju i Austriju.¹⁰ On je bio siguran da je posebno Rusija u srži ovih pokreta i da postoje tajni odnosi između ruskog konzulata u Sarajevu i vođa nemira.¹¹

Da bi potkrijepio ovaj zaključak, Churchill je svoju ambasadu upoznao s aktivnostima prvog ruskog konzula u Bosni, dajući svoje komentare. Tom prilikom je istakao povezanost putovanja ruskog konzula Giljferdinga i ustanaka u Bosanskom ejaletu. Zaključivao je da je on dobio instrukcije od svoje vlade da ohrabruje zahtjeve hrišćana prema osmanskoj vlasti i da promovira interese svoje države i ugled ruskog cara. Što se tiče učešća Austrije, Churchill je bio uvjeren, premda nije mogao reći da sve to potječe od njihove vlade, da su austrijski agenti materijalno učestvovali u napredovanju ustanka, a da je zbog trgovačkih interesa Austrije čak moguća i vojna okupacija ove pokrajine od strane ove sile.¹²

Za Francusku je napisao da nema isti kurs kao u vrijeme Krimskog rata i ne može se više uvrstiti u stalne i aktivne osmanske prijatelje, a da Prusija uvijek prati Rusiju, a Italija naginje Francuskoj. Zanimljivo je da je na globalnom nivou uz svoju zemlju kao stalnog prijatelja i podržavaoca Osmanskog carstva označio i Austriju. FO 78/2436, Instructions to H. M's Embassy at Constantinople, &, on subject of Administrative and Financial Reforms in Turkey, 1856-1875, Russell-Bulweru, 2. februar 1863, no 106 (povjerljivo).

¹⁰ FO 195/553, Churchill-Stratfordu de Redcliffeu, Sarajevo, 11. maj 1857, no. 15; FO 195/553, Churchill-Alisonu, Sarajevo, 24. decembar 1857, no. 42.

¹¹ FO 195/553, Churchill-Alisonu, Sarajevo, 2. mart 1858, no. 19; FO 195/553, Churchill-Alisonu, Sarajevo, 15 mart 1858, no. 22.

¹² When Mr. Hilferding, the Russian Consul for Bosnia, was appointed, he first proceeded to Belgrade and then to Raguza, when the Russian Government has two Consuls General. Immediately after his departure from Belgrade the Christians of Possavina began to collect in large numbers and to cry against the Uchleme. From the first day of Mr. Hilferding arrival to his post, the Christian Slaves looked upon him as their protector. Some of them went so far as

Privremeni konzul Zohrab je 1860. godine, što nije izoliran slučaj u izvještajima britanskih konzula iz Bosne, ukazao na veliku opasnost koja prijete Bosni i Hercegovini od Austrije i Rusije.¹³ Treći Britanac po redu na poziciji britanskog konzula u Bosni W. Holmes je nakon upoznavanja sa situacijom u provinciji zaključio kako su pobune u Posavini i drugim mjestima 1857-58.

to call the Emperor of Russia their Emperor, even in my presence. Is it not the Policy of Russia to thron difficulties in the Porte's way? The Slaves of Bosnia had motives of Complaint. Is it not reasonable to suppose and can then even exist a doubt that Mr Hiljferding was instructed by his Government to encourage these people to demand of the Turkish Authorities, and incite them to insist upon reciving from the latter that justice which they had every right to expect. ... I have every reason to believe that Austrian Agents have materially contributed in promoting it. The language of the Austrian employes of every description in the Country is any thing but calculated to appease the feelings of the Christins, and the report the General Mamula takes such pains to repudiate... It is true Austria would gain little by smouldering discontent in the Country. Her Commercial transactions would be somewhat impeded. It would be very different, however, were a military occupation of the Province by Austria necessitated... amongst other things, no doubt, be a renewal of the Porte's promise to keeps the ports of Sutorina and Klek closed." FO 195/553, Churchill-Alisonu, Sarajevo, 10. januar 1858, no. 4.

¹³ Holmes je 1860. u depeši sa kojom je poslao Zahrabov izvještaj napomenuo koliko stanovništvo gleda na Rusiju kao inspiraciju, navodeći primjer kada je prilikom posjete francuskog i britanskog predstavnika hrišćansko stanovništvo Gacka poslalo jednog seljaka ruskom konzulu u Mostar da pitaju šta trebaju da im kažu. The contiguity of the Herzegovina and Bosnia to Dalmatia and Slavonia has naturally brought the provinces under the notice of Austria. She is intimately acquainted with their resources – she is aware that their possession would give her an influential voice in the East. The disorganized state of the Turkish administration gave her hope that they hope might be acquired through revolt of the inhabitants; she was active and preashing a crusade against the Turks; her efforts did not meet with success. She has, however, so far gained her point in rendering the two provinces profitable to her alone.

Russia, as the head of the Slave family entered into system of intrigue against the Turks three years ago. Through the Consular and other Agents she has sent to these provinces, she has been preashing Slave union and Slave freedom; and she is, I have no doubt, secretly organizing a system of resistance among the Orthodox Christians which will end either in a general revolt, when good leaders are found, or in Turkey being obliged to retire from the country inability to support the expense of maintaining her position. Servia is now joining in the struggle, but I look upon her and upon Montenegro as agents of Russia. Extracts of Despatches relating to Administrative Reforms in Bosnia, British documents on Foreign Affairs, str. 4-5; Major Cox je u izvještaju od 31. oktobra 1860. izvjestio da su hrišćani u Bosni i u Hercegovini izloženi agitaciji i akcijama naoružanih bandi propagandista koji, su na mjesec dana prije smrti kneza Miloša, prešli iz Srbije i od upada poluustaničkih plemena koja naseljavaju hercegovačko-crnogorsku granicu. Izvještaj majora E.E. Coxa, datiran 31. oktobra 1860. Ibidem, str. 8-9.

izbile nakon dolaska ruskog konzula i otvaranja ruskog konzulata u Sarajevu, što je upućivalo na očiglednu povezanost između Rusije i ustanaka u Bosanskom ejaletu.¹⁴

Churchill je vjerovao da hrišćani u Bosni i Hercegovini djeluju po uputama stranih sila,¹⁵ a Holmes ističe da ruski agenti čine sve što je u njihovoj moći da kreiraju nemire u ovoj provinciji i donesu nevolju osmanskoj vlasti.¹⁶

Holmes je upozoravao na jak ruski utjecaj u ustanku u Hercegovini i u neredima na hercegovačko-crnogorskoj granici, a njihovu aktivnost je smatrao uzrokom nemira i glavnom preprekom ponovnom uspostavljanju i stabilizaciji osmanske vlasti u cijeloj Hercegovini.¹⁷ Očit dokaz neprijateljskih aktivnosti privremeni konzul Zohrab je vidio u pojavi i cirkuliranju pamfleta pisanog na domaćem jeziku, čiji je autor prvi ruski konzul u Bosni A. F. Giljferding, tada zaposlenik u ruskom Ministarstvu vanjskih poslova. Giljfer-

¹⁴ FO 195/625, Holmes-Bulweru, Sarajevo, 16. oktobar 1860, no. 59.

¹⁵ FO 195/553, Churchill-Alisonu, Dubrovnik, 20. juli 1858, no. 47.

¹⁶ FO 195/625, Holmes-Bulweru, Sarajevo, 30. oktobar 1860, no. 64; Toga su bili svjesni i domaći muslimanski stanovnici. Kada je Churchill razgovarao s muslimanima u Mostaru o uzrocima ustanka u Hercegovini dobio je odgovor od jednog dijela njih da je glavni podstrekadž ustanka Rusija. Rekli su da je ruski konzul iz Sarajeva posjetio svaki dio provincije sijući sjeme nezadovoljstva među hrišćanima i da je dijeljen novac sveštenicima u Bosni. Drugi su mislili da su otpočinjanju ustanka pripomogli i austrijski agenti. FO 195/553, Churchill-Alisonu, Sarajevo, 10. januar 1858, no. 4.

¹⁷ FO 195/553, Churchill-Alisonu, Dubrovnik, 20. juli 1858, no. 47; FO 195/625, Holmes-Bulweru, Sarajevo, 20. novembar 1860, no. 70; Već je opisan slučaj slanja seljaka iz Gacka da traži instrukcije od ruskog konzula u Mostaru. FO 195/625, Holmes-Bulweru, Sarajevo, 6. novembar 1860, no. 66; Holmes je u depeši od 20. novembra 1860. istakao kako se nada da će osmanska vlast moći ponovo uspostaviti svoju vlast u Hercegovini, dok ruski agenti, ruski novac i ruski politički pamfleti kolaju po provinciji. FO 195/625, Holmes-Bulweru, Sarajevo, 20. novembar 1860, no. 70.

Lord Campbell je u parlamentarnoj raspravi o politici koju provodi vlada u Istočnoj krizi 1876. godine i o obavezama interveniranja radi zaštite Osmanskog carstva koja je proizilazila iz garantnih sporazuma, a pozivajući se na stav ministra vanjskih poslova lorda Derbyja da se potpisnice nisu obavezale i nisu mogle obavezati da štite cjelovitost Osmanskog carstva od njegovih podanika već samo od spoljnje agresije, upozorio na situaciju kada vazalne kneževine vrše invaziju na Portu sa stranim zlatom i stranim oficirima (misli se na rusko učešće, primjedba E.R) koji ih vode. Hansard's Parliamentary debates, vol. CCXXX, 19 juni 1876-27 juli 1876, 4. svezak, London 1876.26. juni, Lords, str. 400. Očito su izvještaji i opservacije konzula s terena imali udjela u formiranju stava nekih članova Parlamenta.

dingov pamflet, koji je ruski konzul u Sarajevu privatno dijelio hrišćanima i ruski agenti tajno raznosili po Bosni i Hercegovini, isticao je kako seljaci pod Osmanlijama pate i poručivao Slavenima da se ujedine i dižu na oružje protiv osmanske vlasti. Pamflet je prikazao vlade Francuske i Velike Britanije kao podržavaoce muslimanskog ugnjetavanja i kao stvarne neprijatelje Slavena. Zohrab je u svom izvještaju napisao da i Giljferding i tadašnji ruski konzul (Jevgraf Romanovič Ščulepnikov) koriste pravoslavne sveštenike,¹⁸ za koje on kaže da su posvećeni Rusiji, u navođenju hrišćanskog stanovništva u Bosanskom ejaletu da postupa po njihovim željama. Privremeni konzul Zohrab je o svemu ovome izvijestio Ambasadu u Carigradu, poslao prijevod pamfleta na engleskom jeziku i sugerirao da ambasador poduzme određene mjere kako bi se zaustavila ova aktivnost Rusije.¹⁹ Sličnu namjenu imao je i novac koji je dobavljan iz Rusije formalno za druge namjene, a u suštini za unošenje nemira i podizanje ustanika,²⁰ kao i knjige koje su distribuirane po provinciji.²¹ Kada su Francuska, Austrija i Rusija poslale Crnoj Gori žito u zimu 1861. na 1862. godinu, to je otežavalo nastojanja Osmanskog carstva da privede sukob kraju. Ova pomoć je inicirala Crnogorce, kako je u svojoj depeši napisao Holmes, da misle da se ove sile slažu s opravdanošću njihovih aktivnosti i da će im pomoći da se sukob završi u njihovu korist.²²

Rusija i Austrija su rovarile unutar provincije Bosne i na drugim mjestima i u drugim vremenima, a ne samo u ustaničkim područjima i u vrijeme ustanaka. Tako je u maju 1867. konzul Holmes izvjestio da je ruski konzul nasto-

¹⁸ U ruskom konzulatu konzul Neale je vidio bogatu kolekciju episkopskih i sveštenečkih odora. Ovo je konzula navelo da zaključi da su uzroci koji su naveli na uvođenje pojačanog napora ruske politike u ovom pravcu priprema terena za budućnost. Smatrao je da ovaj ruski utjecaj u kombinaciji s lošim položajem pravoslavnih hrišćana ide na ruku Rusiji. Zato osmanska vlast mora raditi na otklanjanju nezadovoljstva stanovništva čime bi se izmakao snažan ruski oslonac. FO 195/625, Neale-Bulweru, Sarajevo, 18. Septembar 1859, no. 29.

¹⁹ FO 195/625, Zohrab-Russellu, Sarajevo, 7. juni 1860, no. 29, povjerljivo; FO 195/625, Zohrab-Bulweru, Sarajevo, 12. juni 1860, no. 27.

²⁰ Podsjećamo na misiju sveštenika Čokorila u Rusiju. FO 195/625, Zohrab-Holmesu, Mostar, 17. novembar 1860, no. 9, povjerljivo.

²¹ FO 195/625, Neale-Bulweru, Sarajevo, 18. Septembar 1859, no. 29.

²² Ruski car iz Odese poslao je brod žita. FO 195/718, Holmes-Bulweru, Sarajevo, 4. februar 1862, no. 8.

jao uvjeriti sarajevske hrišćane da muslimani imaju namjeru da ih masakriraju na Uskrs. U toj akciji uzbunjivanja naroda pomagali su mu i neki hrišćanski trgovci. Suprotno od konzulove propagande, Uskrs je prošao u perfektnom miru, a Holmes je uvjeravao svoje pretpostavljene da ideja masakra hrišćana nikada nije postojala, čak ni među najfanatičnijim muslimanima u Bosni. On je istakao da je to, također, mišljenje svih drugih konzula, osim ruskog. Ruski konzul je izvijestio svoju Ambasadu u Carigradu onako kako je on želio da predstavi stanje, a sličnu izjavu je sastavio i za valiju Šerifa Osman-pašu, koji je bio svjestan da je to sve izmišljeno, ali je ruskom konzulu obećao da će obratiti pažnju i da će dati zvanične instrukcije policiji u tom duhu. Ovakve i slične akcije ruskog konzulata u Bosni Holmes je objasnio činjenicom da Ruska vlada želi predstaviti da se sve odvija pogrešno u Osmanskom carstvu, a ruski konzul preduzima sve da stvari dobiju takav kurs. Holmes zaključuje da je Sarajevo posljednje mjesto u Osmanskom carstvu gdje bi se masakr hrišćana mogao desiti. On je o ovome informirao svog ambasadora kako se ambasadori drugih velikih sila prema situaciji u Bosni i Hercegovini ne bi odnosili na osnovu netačnih izvještaja koje je iz ove provincije dobijao ruski ambasador.²³

Ovo nije bio usamljen slučaj ispravljanja krivih navoda u izvještajima ruskog konzulata. Britanski konzularni predstavnici iz Bosne i Hercegovine redovno su razotkrivali i prenosili motive davanja krivih informacija i tumačenja. Navest ćemo još neke. Na netačne i nenormalno preuveličane podatke o paljevinama i ubistvima u prvom izvještaju iz Gacka ruskog konzula Bezobrazova u Mostaru upozorio je Zohrab u novembru 1860. godine,²⁴ a naredne godine Holmes je izvijestio da ruski konzul nije dobro informirao svog ambasadora o događajima oko Luke Vukalovića i da je sve njegovo grđenje Osmanlija i Omer-paše usmjereno da se stekne dojam da je jedino rješenje za pobunjene distrikte da ubuduće dobiju punu slobodu i nezavisnost.²⁵

²³ Objašnjavajući razloge zbog čega je Sarajevo najsigurnije za hrišćane u cijelom Osmanskom carstvu, Holmes je istakao da su muslimani i hrišćani isti narod i da su njihovi međusobni interesi blisko povezani. I praktično, to bio bilo samoubistvo za dio muslimana, jer sav poljoprivredni posao na imanjima muslimanskih zemljoposjednika obavljaju hrišćani, i uopće, oni žive zajedno u veoma prijateljskim odnosima. FO 195/805, Holmes-Lyonsu, Sarajevo, 13. maj 1867, no. 8.

²⁴ FO 195/625, Zohrab-Holmesu, Mostar, 6. novembar 1860, no. 66.

²⁵ FO 195/679, Holmes-Bulweru, Sarajevo, 27. avgust 1861, no. 27.

Mada se dijelom razlikovala u metodi, politika i aktivnost agenata Austrije nije mnogo zaostajala za onom koju su provodili Rusi. Oni su nastojali da se upletu u sve poslove ove provincije, i sve reformne mjere, bez obzira koliko bile korisne, nailazile su na njihovo nezadovoljstvo. Oni su stalno nastojali osmanskim vlastima stvarati teškoće,²⁶ kako bi se održavalo nemirno stanje i otvorio prostor za miješanje Austrije i postigao konačni cilj austrijske politike – priključenje Bosne i Hercegovine. U to je bila uključena i bečka štampa.²⁷ Kada se u različitim novinama pojavila vijest da će Austrija za gubitak Venecije anektirati Bosnu i Hercegovinu, ona je izazvala uzbuđenje u provinciji. Holmes tom prilikom zapaža da je greška ako se misli da bi hrišćansko stanovništvo Bosne prihvatilo Austriju sa zadovoljstvom. On je smatrao da bi se hrišćani, koji su uglavnom pravoslavci (osim katoličke manjine), pridružili muslimanima u otporu bilo kakvom pokušaju aneksije od Austrije, a da bi slučaj bio drugačiji ako bi se radilo o aneksiji od strane Rusije. Dodao je da je antagonizam između muslimana i hrišćana preuveličan u napisima u štampi, posebno od slavenskih “patriota”.²⁸

²⁶ Generalni konzul Resler nije krio svoje nezadovoljstvo imenovanjem Portinog komesara koji je trebao stabilizirati stanje i provoditi reforme u Bosni, ističući da smatra beskorisnim da ih podržava u njihovim naporima da ponovo uspostave red u provinciji. FO 195/553, Churchill-Alisonu, Sarajevo, 15. mart 1858, no. 23; Holmes je u aprilu 1865. godine izvijestio ambasadu u Carigradu da valija Osman-paša nije zadovoljan politikom Austrije u Bosni u tom trenutku. On je britanskom konzulu saopštio da prepoznaje tajnu namjeru Austrije da ohrabruje nezadovoljstva prema osmanskoj vlasti gdje god je to moguće. FO 195/805, Holmes-Stuartu, Sarajevo, 17. april 1865, no. 14.

²⁷ Holmes je u depeši iz septembra 1867. godine istakao da bečke novine namjerno pogrešno predstavljaju stanje u Bosni i da je cilj pisanja kako će Bosna brzo postati druga Kandija i kako će brzo doći vrijeme kada će Turci biti protjerani iz Evrope, stvaranje loše slike o stanju u ovoj provinciji. Kao primjer navodi pisanje bečkog “Zukunfta” koji piše neistine o nestabilnosti u Bosni, jer “ova zemlja nije nikada bila mirnija nego sada i nema ni trunke mogućnosti za ustanak. U prilogu pomenutoj depeši Holmes je ambasadi u Carigradu poslao jedan primjer takvog pisanja iz avgusta 1867. godine. FO 195/805, Holmes-Lyonsu, Sarajevo, 2. septembar 1867, no. 21.

²⁸ FO 195/805, Holmes-Lyonsu, Sarajevo, 19. juni 1866, no. 15; Vidi pisanje novosadske Zastave o mogućoj austrijskoj aneksiji Bosne i Hercegovine kao naknadu za gubitak Venecije u broju 28 od 14. maja 1866. godine. *Zastava o Bosni i Hercegovini*, Prva knjiga, Izbor i redakcija: Hamdija Kapidžić, Veselin Masleša, Sarajevo 1953, str. 27. Na konstantno nastojanje Srbije i Austrijske Hrvatske da uvijek predstavljaju upravu u Bosni kao zločinačku i uslove hrišćana kao jadne upozorio je Holmes u depeši od 19. juna 1866. godine. Holmes naglašava da oni

Početak 70-ih godina došlo je do promjene nagore u ponašanju austrijske vlasti i njenih konzula na terenu prema Osmanskom carstvu i njegovoj provinciji Bosni. Konzul Holmes je 28. avgusta 1873. primio povjerljivu depešu od ambasadora Elliota o žalbama koje su stigle iz Bosne na austrougarskog generalnog konzula Theodorovica. Do promjene ponašanja austrougarskih konzularnih predstavnika došlo je, kako su istakle vlasti iz Bosne, od dolaska Theodorovica u proljeće prethodne godine. Čim je Theodorovic stigao, posjetio ga je Kalay, austrougarski politički agent u Beogradu, koji je, prije nego se vratio na mjesto svog službovanja, obišao različite dijelove provincije Bosne. Potom je uslijedilo i putovanje Theodorovica po provinciji, a u proljeće 1873. godine generalni konzul je išao na još jedno putovanje po Bosni. Žalbe koje je iznosio Theodorovic, a koje je on dobijao od svojih agenata iz unutrašnjosti su, po ocjeni Holmesa, bile pretjerane i često neutemeljene. Tadašnji valija, koji je bio član Vijeća ministara u Carigradu, izjavio je da je ponašanje Austrijske vlade takvo da želi upetljati Portu u neprijateljstvo s Crnom Gorom. Prijem srpskog i rumunskog kneza na bečkom dvoru potvrdio je namjeru Austrijske vlade da otežava stvari Porti, a Bosna i Hercegovina je bila prva na udaru tih neprijateljskih aktivnosti. Holmes zaključuje da akcije austrijskih funkcionera u Bosni nisu rezultat njihovih ličnih sklonosti, već su u skladu s instrukcijama koje su dobili i kojima su se povinovali.²⁹

Zvanični britanski konzularni izvještaji koji su govorili o dobrim odnosima između hrišćana i muslimana i pored postojanja socijalne razlike teško su dopirali do uha javnosti. Novine koje su u tom stoljeću počele snažno kreirati javno mišljenje bile su mnogo uspješnije, a one nisu isticale suživot, već razlike, ugnjetavanja i mržnju. Britanski konzularni predstavnici u Bosni i Hercegovini često su ukazivali na dobre odnose između muslimana i hrišćana, posebno u Bosni. Izvještaj Britanskog konzulata iz oktobra 1860. je dobar primjer. Holmes je izvijestio da je požar u sarajevskoj hrišćanskoj mahali izazvao veliku štetu, nakon kojega su prvi direktnu pomoć nastradalima ponudili

nastoje da lošu sliku o stanju u Bosni koja nije realna razašalju po Evropi, i da su rezultat njihovog pisanja i spletke neprestani problemi vlade u Sarajevu, kao i mnogo realnija bijeda onih za koje se nesretno zalažu. FO 195/805, Holmes-Bulweru, Sarajevo, 19. juni 1866, no. 19.

²⁹ FO 195/1031, Holmes-Elliotu, Sarajevo, 28. septembar 1873, no. 33.

muslimani grada.³⁰ Desetak godina kasnije Holmes je sumirao odnose između bosanskohercegovačkog stanovništva, ističući da su hrišćani većinom seljaci koji rade na imanjima muslimanskih posjednika, “s kojima su oni povezani i od kojih su, općeniti gledano, fer tretirani i od kojih očekuju podršku i zaštitu u svim njihovim teškoćama. Međusobno se katolici i pravoslavci manje vole nego što ne vole muslimane.” Smatrao je da jedino hrišćanski trgovci ne vole osmansku vlast i muslimanske zemljoposjednike.³¹

Točak historije se ne može vratiti unazad, niti se može neutralizirati šteta koju su, između ostalih, učinile ruska i austrijska politika potenciranja različitosti i u širem kontekstu podsticanja mržnje među pripadnicima različitih vjerskih grupa zadnjih decenija osmanske vlasti u Bosni i Hercegovini. Međutim, mogu se razbijati stereotipi, među kojima je ovaj o vjekovnoj mržnji između najbrojnija tri naroda u Bosni i Hercegovini. Procesi nacionalnog razvitka u Bosni i Hercegovini doveli su do sadašnjeg stanja, pri čemu su bosanskohercegovački pravoslavci, katolici i muslimani postali Srbi, Hrvati i Bošnjaci, pa se suživot u sadašnjoj Bosni i Hercegovini mora graditi u ovim okvirima.

SUMMARY

THE STEREOTYPES ABOUT ANCIENT HATRED – The British Consul commenting Russian and Austrian politics in Bosnia and Herzegovina in the second half of the 19th century

In the article the author deals with the stereotype on the centuries old hatreds as the main cause of mutual misunderstandings and conflicts among the Peoples in Bosnia and Herzegovina and the role of Russia and Austria/Austro-Hungary in the outspread of hatred in this country.

³⁰ FO 195/625, Holmes-Bulweru, Sarajevo, 29. oktobar 1860, no. 63.

³¹ FO 195/1031, Holmes-Elliottu-u, Sarajevo, 12. januar 1873, no. 3.

Since national identities in Bosnia and Herzegovina were built on the basis of mutual differences of rather similar population, the nationally awakened group underlined these differences in order to make a strong distinction from the other groups. Main differences were found in religion and since religious differences largely became social and since native Muslims were incorporated in the Ottoman government structures, opposites were brought to the extreme. This led to the possibility of interpretation of *difference* as hatred. Public activities and secret actions of Russia and Austria/Austro-Hungary, which frequently used B&H orthodox and catholic population for their own aims, contributed to this arising stereotype. In this article, the activities of these Great powers were analyzed on the basis of the reports of British consular and diplomatic service.

Key words: Bosnia and Herzegovina, Austria, Russia, Orthodox Christians, Catholics, Muslims, stereotype

(Translated by author)